

Pentru a nuanța, Waddams a explicat faptul că aceste invitații au fost trimise tuturor întâistătătorilor Bisericilor ortodoxe, dar până atunci au primit doar un răspuns, cel al Patriarhului Alexandriei, care a acceptat. Justinian a spus că nu credea că Patriarhul Alexandriei avea să vină, pentru că era bătrân. Oaspetele s-a referit și la distinsa delegație ortodoxă care a mers la Lambeth în 1930, despre care Preafericitul avea cunoștință, și a dovedit acest fapt referindu-se la Patriarhul Meletie al Alexandriei, care a condus-o.

Anglicanul a adus în discuție convorbirile care au avut loc la Moscova în 1956¹¹ și a dăruit un exemplar al cărții de la Faith Press¹² și un al doilea exemplar pentru Institutul Teologic.

Discuția a continuat cu o referire la viitoarea întâlnire dintre reprezentanții Bisericii Ortodoxe Ruse și cei ai Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Waddams a afirmat că, din punct de vedere ecleziastic, Biserica Anglicană era nerăbdătoare ca Bisericele ortodoxe să joace un rol mai important în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, pentru a se crea un echilibru între elementele protestante și cele tradiționale, din care fac parte atât anglicanii, cât și ortodocșii. Oaspetele englez știa despre discuțiile pe acest subiect care au avut loc la Conferința Bisericilor Ortodoxe desfășurată în 1948 la Moscova și despre concluziile negative care au fost trase cu acea ocazie, dar spera că puteau fi avute în vedere relații mai bune¹³.

Patriarhul a răspuns că deciziile din 1948 nu au fost negative, ci doar o amânare a unei decizii. În acel moment se părea că activitățile Consiliului Ecumenic al Bisericilor au fost într-o oarecare măsură indezirabile din punct de vedere politic, dar la data întâlnirii dintre cei doi erau concentrate pe probleme morale de interes general. Justinian accentua că lucrurile erau mai ușoare în 1958. Preotul anglican consemna în raportul pe care l-a redactat după întâlnire că interpretarea pe care a dat-o interlocutorul său hotărârilor de la Moscova nu i se părea a fi tocmai exactă, întrucât considera că deciziile au fost în mod clar ostile. Era, desigur, o manieră diplomatică a ierarhului român de a evita o problemă delicată, cea a atitudinii din 1948 împotriva Vaticanului și a Mișcării Ecumenice, luată la Moscova de liderii ortodocși sub presiunea regimului stalinist.

Patriarhul s-a referit și la participarea Bisericii Greciei la Consiliul Ecumenic al Bisericilor, iar Waddams a conchis că este nevoie ca tot mai mulți ortodocși să intre în legătură cu celelalte Biserici, iar astfel să se facă auzită vocea Ortodoxiei. Justinian a vorbit despre importanța faptului ca întâistătătorii Bisericilor să se înțeleagă și a spus că, așa cum liderii politici au avut nevoie de o conferință pentru a se înțelege unul cu celălalt mai bine, și capii Bisericilor au nevoie de contacte similare. Ierarhul a menționat că are relații bune cu liderii Bisericilor Protestante din România și că, atunci când membrii luterani și calvini din Parlament veneau la București, erau găzduiți mereu la Patriarhie și mergeau la rugăciunea de dimineață oficiată la catedrală. Ei începeau să aprecieze bogăția

11. În iulie 1956 la Moscova a avut loc o conferință între Biserica Angliei și Biserica Ortodoxă Rusă, în cadrul căreia au fost abordate probleme dogmatice. Volumul publicat în urma evenimentului este menționat în nota următoare.
12. Herbert Montague Waddams (ed.), *Anglo-Russian Theological Conference, Moscow, July 1956: A Report of a Theological Conference Held Between Members of a Delegation from the Russian Orthodox Church and a Delegation from the Church of England*, Faith Press, London, 1958.
13. La Conferința panortodoxă de la Moscova a fost adoptată o poziție împotriva Vaticanului și a Mișcării Ecumenice. De asemenea, a fost menționat și refuzul de a participa la Adunarea de la Amsterdam, din 1948.

Respect pentru oameni și cărți

liturgică a Ortodoxiei, iar Patriarhul, la rândul său, a aflat de la episcopul luteran tendințe liturgice interesante în luteranism.

Preotul anglican a făcut câteva precizări în ceea ce privește invitația la Conferința de la Lambeth din 1958 și dorința de a avea o continuare a Comisiei Teologice din 1931¹⁴, care nu fusese încheiată.

Vorbind în nume personal, Patriarhul a spus că este în mod evident în favoarea inițierii relațiilor cu Biserica Anglicană și că nu ar mai trebui să fie permisă altă întrerupere ca aceea care a avut loc între 1936 (data vizitei Patriarhului Miron Cristea în Anglia) și data întâlnirii dintre cei doi. Părerea lui Justinian a fost că Bisericile Ortodoxe și Biserica Angliei sunt foarte apropiate și că există speranțe solide pentru a fi depășite neînțelegerile. Apropierea dintre cele două Biserici a fost necesară pentru a ignora rămășițele protestante, în cazul anglicanilor, iar pentru Biserica Ortodoxă Română, pentru a-i tempera pe unii dintre tradiționaliștii foarte entuziaști. Waddams nota în raport că Biserica Ortodoxă Română a avut contacte cu Bisericile așa-zis eretice, cum ar fi cea Coptă și cea Siriană, observând că interlocutorul său considera că separația din secolul al IV-lea nu era de o importanță capitală la momentul întâlnirii dintre cei doi. Răspunsul ierarhului român a fost unul echilibrat, care nu minimaliza diferențele dogmatice dintre Bisericile necalcedoniene și cele ortodoxe, ci sublinia necesitatea unor bune relații inter-creștine, având în vedere contextul politic nefavorabil.

Waddams concluziona că poziția Preafericitului de a dori relații mai strânse nu era una nouă, ci a fost exprimată în mai multe rânduri de când era patriarh, deși până atunci nu i s-a răspuns în mod oficial de către Biserica Angliei. Această afirmație este oarecum surprinzătoare, ținând cont de represiunea la care era supusă Biserica în România din partea statului. Este semnul unei inițiative curajoase a lui Justinian, care se dovedește încă o dată a nu fi un docil executant al ordinilor politice, ci mai degrabă un abil diplomat, care a menținut un echilibru între discursul său public și cel privat cu oamenii de stat din țară, dar și cu cei din Occident.

O altă problemă ridicată de oaspete a fost cea a schimbului de studenți, considerând că se impunea reluarea lui. Preafericitul a precizat că au venit deja în România un student grec și unul sirian, că a trimis un student în India (Andrei Scrima) și că spera să aibă un student indian mai târziu. Waddams a afirmat că i-ar plăcea ca Patriarhia să trimită un student în Anglia oricând dorește, iar Justinian a răspuns că acest lucru ar fi posibil după Conferința de la Lambeth. De asemenea, un student englez ar fi fost bine-venit la București.

Preotul anglican s-a interesat dacă ierarhul român avea de gând să meargă la Moscova pentru manifestările prilejuite de cea de-a 40-a aniversare a Patriarhiei Moscovei, în luna mai. Interlocutorul său a răspuns afirmativ, dar a negat posibilitatea organizării unei conferințe asemănătoare celei din 1948, întrucât nu a fost anunțat despre o asemenea posibilitate.

Oaspetele anglican a făcut referire și la relațiile cu Patriarhia Ecumenică. Justinian a precizat că legăturile cu aceasta sunt bune și că este de dorit să se reia discuțiile teologice din 1931, dar să nu se țină în Turcia, întrucât poziția Patriarhiei Ecumenice este foarte dificilă acolo. Cea mai bună soluție era ca asemenea dialoguri să poată avea loc la Athos, care se află sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, întrucât grecii sunt prieteni cu englezii.

14. Este vorba de fapt de întrunirea din 1935 de la București, la care au participat ierarhi și teologi anglicani și români, în urma căreia Biserica Ortodoxă Română a recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane.

Waddams remarcă faptul că ceea ce a afirmat Preafericitul I-a impresionat, pentru că era ceva la care acesta se gândise de mult timp, și nu ceva spontan. Mai mult decât atât, cel din urmă a subliniat din nou importanța continuării unor bune relații atunci când există această oportunitate, evidențiind că nu este genul care să amâne totul până vin timpuri mai bune.

Însoțit de Părintele Vintilă Popescu, oaspetele a vizitat reședința patriarhală și a aflat de la clericul român că Justinian este favorabil apropierei de Biserica Angliei, urmărind îndeaproape informațiile din *Church Times*. Ceea ce l-a impresionat plăcut pe Waddams a fost o fotografie a Patriarhului Miron Cristea împreună cu Arhiepiscopul Lang, la Lambeth¹⁵, expusă la loc de cinste.

La final, Preafericitul i-a dăruit prelatului anglican câteva cărți, iar acesta din urmă a reiterat dorința Arhiepiscopului de Canterbury de a-l vedea pe ierarh personal la Londra în acel an, la Conferința de la Lambeth. Această atitudine a Bisericii Anglicane avea la bază dorința acesteia de a cunoaște mai bine poziția Bisericii Ortodoxe Române față de Moscova și față de Occident. Contactul direct cu Patriarhul Justinian le oferea anglicanilor posibilitatea de a verifica informațiile provenite de la cei care reușeau să fugă de regimul comunist, care erau defavorabile ierarhiei ortodoxe, iar întâistătorul Ortodoxiei române era etichetat drept lacheu al puterii politice, obediență față de Uniunea Sovietică.

Concluziile lui Herbert Waddams cu privire la Preafericitul Justinian sunt elocvente: „impresiile mele despre Patriarhul Justinian au fost mai favorabile decât mă așteptam. Într-un fel, mi-a amintit de Patriarhul Moscovei. Avea ceva abil în privire. A părut mult mai în largul său decât a fost vreodată Patriarhul Moscovei la audiențele la care am fost prezent și a fost mai puțin ambiguu și mult mai sincer. A considerat că nu este necesar să menționăm subiectul păcii în timpul audienței, deși mi-a dat o carte în limba română pe acest subiect și în general am avut senzația că este stăpân pe situație. Oricare ar fi atitudinea sa față de regim, am rămas cu impresia, din această audiență și din informațiile anterioare, că este interesat în mod real să facă bine Bisericii în măsura în care permit contactele cu creștinii din afara țării. Întreaga atmosferă de la Patriarhie m-a impresionat ca fiind mai puțin ascunsă decât în alte patriarhii pe care le-am vizitat și oamenii de lângă patriarh păreau mai siguri pe ei”¹⁶.

Al doilea document important pentru conturarea relațiilor dintre Biserica Ortodoxă Română și cea Anglicană în timpul Patriarhului Justinian este un memorandum referitor la întvederea din 7 martie 1959 a Părintelui John R. Satterthwaite¹⁷ cu Patriarhul României.

La acest eveniment, care a durat o oră și jumătate, au mai fost prezenți Părintele Vintilă Popescu, cel care a realizat traducerea, și Ștefan Năstăsescu, diplomat.

15. O fotografie a Patriarhului Miron Cristea se află și la Pusey House, la Oxford.

16. Lambeth Palace Library, CFR. OC, 163/1, f. 43.

17. John Richard Satterthwaite s-a născut pe 17 noiembrie 1925, în Cumberland. A studiat istoria la Universitatea din Leeds și teologia la Colegiul de la Mirfield. În 1955 a fost numit asistent al secretarului general al Consiliului pentru Relațiile Externe al Bisericii Angliei, iar în 1959 a devenit secretar general. În același an, a devenit parohul bisericii St. Dunstan-in-the-West din Londra. În 1963 i-a fost conferit titlul de canonic de onoare al Catedralei din Canterbury. În 1970 a fost ales episcop de Fulham, iar în 1980, primul episcop de Gibraltar, în Europa. S-a retras în 1993 și a murit pe 22 mai 2014; <http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/10901223/The-Rt-Rev-John-Satterthwaite-obituary.html> (accesat la 10.12.2015).

Părintele Satterthwaite a început prin a spune că Biserica Angliei a fost încântată că Biserica Ortodoxă Română a trimis reprezentanți la deschiderea Conferinței de la Lambeth, din 1958. Justinian a precizat că a dorit să vină el însuși, împreună cu un profesor, dar, întrucât niciun alt patriarh nu a fost prezent, a trimis un mitropolit¹⁸. Apoi a subliniat dorința sa ca cele două Biserici să aibă relații bune, continuând activitatea Patriarhului Miron, iar înțelegerea va fi mai bună dacă numărul contactelor va crește.

În continuare, discuția s-a oprit la comunicatul de la Lambeth¹⁹, care a fost tradus, iar Preafericitul l-a urmărit cu atenție. El le-a cerut teologilor români să îl studieze. În plus, a spus că a fost impresionat de enciclică și de conținutul general al comunicatului și a salutat dorința unor relații mai strânse cu lumea ortodoxă. Ierarhul a apreciat și intenția anglicană de a reforma calendarul în vederea includerii unor noi sfinți, fără a se opri la Reformă²⁰.

Justinian a menționat vizita arhiepiscopului de Canterbury în Japonia, spunând că, dacă arhiepiscopul poate merge în Japonia, în afara Commonwealth-ului, poate ar putea fi convins să viziteze și alte țări. A întrebat de două ori dacă acesta ar putea merge la Ierusalim cu prilejul Paștelui ortodox. Satterthwaite a precizat că în acel moment nu se poate, întrucât agenda ierarhului anglican era plină, stabilită cu luni înainte. Patriarhul a răspuns că românii s-ar bucura foarte mult dacă arhiepiscopul ar putea vizita Bucureștiul și ar cunoaște Biserica Ortodoxă Română.

Preotul anglican notează în continuare: „am crezut la început că glumește, dar a spus că o vizită de răspuns este într-adevăr necesară întrucât Patriarhul Miron a fost în Anglia”²¹. O asemenea inițiativă a fost o surpriză pentru oaspete, având în vedere contextul politic al lansării acestei invitații: pe plan intern, valul de arestări din 1958, care a inclus și numeroși teologi (clerici și laici), iar pe plan extern, începutul unei campanii antireligioase în Uniunea Sovietică²².

Patriarhul s-a referit apoi la participarea anglicană la Consiliul Mondial al Bisericilor, iar interlocutorul său a arătat faptul că anglicanii speră într-o contribuție mai mare din partea Bisericii Ortodoxe, deoarece fără Bisericile Răsăritene Consiliul Mondial al Bisericilor ar fi unilateral.

Spre uimirea lui Satterthwaite, Justinian a spus: „bănuiesc că nu vă așteptați să mă găsiți aici, crezând că am fost arestat!”²³. Anglicanul a răspuns că a fost imposibil să creadă că se poate acest lucru atunci când a cerut o audiență la venirea la București, adăugând că scopul său nu este spionajul ecleziastic, ci întărirea relațiilor anglicano-ortodoxe. Această afirmație l-a făcut pe Preafericit să râdă.

18. Mitropolitul Moldovei, Justin Moisescu.

19. Rezoluția nr. 39 a Conferinței de la Lambeth făcea referire la prezența unor reprezentanți ai Bisericii Răsăritene la deschiderea lucrărilor și își exprima speranța unor relații mai strânse între anglicani și ortodocși, în scopul întăririi unității creștine, ca o contribuție la înțelegerea și încrederea dintre oameni (*The Lambeth Conference. Resolutions Archive from 1958*, Anglican Communion Office, 2005, p. 13).

20. Lambeth Palace Library, CFR. OC, 163/1, f. 55.

21. *Ibidem*, f. 56.

22. Mihail Vitalievici Șkarovski, „Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX”, în Christine Chaillot (coord.), *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, trad. de Liliana Donose Samuelsson, prefață de mitropolitul Kallistos Ware, Editura Humanitas, București, 2011, p. 437.

23. Lambeth Palace Library, CFR. OC, 163/1, f. 56.

În continuare, oaspetele a abordat un subiect delicat: existența unor zvonuri îngrijorătoare despre recente dificultăți ale Bisericii. Patriarhul a întrebat de ce nu i-a scris lui direct dacă au existat semne de îngrijorare, în loc să se bazeze pe zvonuri de la Geneva sau din surse romano-catolice. Satterthwaite a replicat că nu a acționat pe baza unor zvonuri și că s-ar bucura să îi poată asigura pe cei de acasă că nu a fost restrânsă libertatea religioasă și că sute de preoți și credincioși nu au fost arestați recent.

Întâistătorul Ortodoxiei românești a fost pus într-o situație delicată. Dacă ar fi recunoscut și ar fi spus adevărul privind opresiunea regimului și atitudinea potrivnică Bisericii, ar fi avut o atitudine neînțeleaptă, mai ales că de față era și diplomatul Ștefan Năstăsescu. Patriarhul nu ar fi avut nimic de câștigat dintr-o asemenea situație. În schimb, a oferit un răspuns evaziv, fără să nege existența unor persecuții: „mi-a spus că, dacă am timp, pot să merg unde doresc, să văd cu ochii mei. În ceea ce privește mănăstirile, m-a asigurat că ele sunt într-o postură și mai bună²⁴. A insistat asupra faptului că oamenii ar trebui să aibă oportunitatea oricând să studieze teologia și că mulți sunt acum licențiați”²⁵.

Oaspetele a adus în discuție încă o dată posibilitatea de a iniția un schimb de studenți, propunere cu care Justinian a fost de acord și a adăugat că ar trebui luat în calcul un eventual schimb de lectori (pentru o perioadă de câteva săptămâni).

Înainte de a pleca, Patriarhul i-a dăruit prelatului anglican o carte mare, o fotografie cu semnătura sa și două piese de tapiserie, spunând că acestea arată că s-a întâlnit cu el și că nu este arestat. La final, Satterthwaite a vizitat reședința patriarhală, inclusiv camera Preafericitului.

Documentele arată încercarea Patriarhului Justinian de a reduce din presiunea regimului asupra Bisericii prin strângerea legăturilor cu Biserici din „lumea capitalistă”. Curajul și inițiativele sale sunt remarcabile în contextul valului de represiune de la sfârșitul anilor 1950.

Întâlnirile dintre Patriarhul Justinian și cei doi prelați anglicani se înscriu într-un demers al ierarhului român de a cultiva relații frățești cu Biserici ortodoxe surori, cu alte Biserici și cu reprezentanți ai altor culte și religii. În perioada 1948 (anul întronizării sale) – 1959 (anul celui de-al doilea document prezentat în studiul de față), Întâistătorul Ortodoxiei române a avut întâlniri dintre cele mai diverse: în 1953 a primit la reședință un grup de oaspeți din America Latină²⁶, ierarhi reprezentanți ai Patriarhiei Antiohiei²⁷ și delegația sindicatelor britanice. În 1954, patriarhii Alexandru al Antiohiei și Chiril al Bulgariei au vizitat Biserica Ortodoxă Română.

În 1955 aveau să fie primiți de către Preafericitul Justinian oaspeți indieni²⁸, arabi și brazilieni²⁹.

Perspectiva unei deschideri a Bisericii Ortodoxe Române față de Vestul Europei și față de țările din afara „lagărului socialist” avea să se contureze și mai mult în anii următori. În 1956, rabinul-șef al Suediei³⁰, secretarul general al Arhiepiscopiei Ortodoxe din India³¹,

24. Discuția a avut loc înaintea decretului 410/1959, care a afectat serios viața monahală din Republica Populară Română.

25. Lambeth Palace Library, CFR. OC, 163/1, f. 57.

26. *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXI, nr. 4, aprilie 1953, pp. 338-340.

27. Idem, an LXXI, nr. 5-6, mai-iunie 1953, pp. 605-608.

28. Idem, an LXXIII, nr. 5, mai 1955, pp. 427-431.

29. Idem, an LXXIII, nr. 6, iunie 1955, pp. 527-532.

30. Idem, an LXXIV, nr. 3-4, martie-aprilie 1956, p. 266.

31. Idem, an LXXIV, nr. 12, decembrie 1956, p. 1141.

delegația Bisericii Luterane din Danemarca și episcopul anglican Thomas de Gibraltar au fost primiți de către Patriarhul Justinian la reședința patriarhală³².

În 1957 au avut loc întrevederi între Patriarhul Justinian și oaspeții săi: Alf Johansen din partea Bisericii Luterane Daneze, ziaristul Nicos Papapericleus, Rafic Bașur, șeful delegației parlamentare din Siria și ziaristul elvețian H. Fleig³³.

În 1958, anul reluării campaniei antireligioase în Uniunea Sovietică și în RPR, la București au venit Patriarhul Hristofor al Alexandriei, episcopul Vasile Samaha din partea Patriarhiei Antiohiei și episcopul anglican Thomas Kraske de Gibraltar.

Toate aceste întrevederi ale Patriarhului Justinian arată dorința sa de a întreține relații frățești cu celelalte Biserici și cu reprezentanți ai altor religii, însă aceste evenimente nu puteau avea loc fără acordul regimului de la București, care începea o campanie de apropiere de Occident, inclusiv pe linie ecleziastică, atitudine care avea să se accentueze în anii '60.

Aceste întâlniri sunt încă o dovadă a faptului că Preafericitul Justinian nu era un fidel executant al ordinelor venite de la Moscova, ci un strateg care se folosea de fiecare posibilitate oferită de comuniștii români de a construi bune relații cu lumea din afara Cortinei de Fier.

32. Idem, an LXXIV, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1956, p. 956.

33. Idem, an LXXV, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1957, pp. 1334-1336.